

El jiddisch: la llengua viatgera. Apunts sobre el seu origen, evolució i situació actual¹

VARDA FISZBEIN

Esriptora, professora i traductora d'hebreu i jiddisch

1. Deu segles d'història a Europa

Dintre dels molts idiomes o dialectes que crearen els jueus durant una diàspora que els portà a dispersar-se per tots els confins del món durant dos llargs mil·lennis i entre els que es troben, només per esmentar alguns europeus, el francoprovençal jueu, o el propi dels jueus sefardites, judeoespanyol o judezmo, el que ha tingut més parlants, difusió, producció escrita i repercussió de diversa índole és, sens dubte, el jiddisch.²

Els investigadors coincideixen en datar els seus orígens al segle x, per la qual cosa el seu naixement és contemporani al de la majoria de llengües europees com també ho és el seu desenvolupament. La geografia que el va veure nàixer s'estableix a la zona anomenada aleshores pels jueus Loter (l'àrea compresa entre les riberes dels rius Rin i Mosel·la), nom equivalent al germànic Lohteringen, més tard Lorena.

Aquesta regió fou en la història de la judeïtat un focus d'irradiació cultural i religiosa sense precedents fins aleshores; el seu ric patrimoni es va estendre pràcticament per tot el centre i l'est del continent europeu, va continuar evolucionant incessantment fins el segle passat i part del seu llegat segueix viu encara en l'actualitat. Entre els anomenats «savis de Loter» destaquen figures tan importants com ara Rabí Guershom el *Meor Ha golá* (Mainz, 960-1028), literalment «llum de la diàspora», o Rashi, sigles de Rabí Shlomó Itsjaki (Troyes, 1040-1105), comentarista i exegeta de la Torà i el Talmud, sense els aportaments del qual seria impossible comprendre aquests textos.

Com s'ha mencionat abans, el jiddisch no va romandre circumscrit al territori francogermànic d'origen, sinó que va emigrar cap a tots els països de l'est d'Europa, on els jueus procedents de la zona occidental del continent foren assentant-se en busca de refugi en fugir de les persecucions de les Croades, formant nombroses comunitats.

Tanmateix, encara que en aquesta llengua arribaren a parlar els jueus des d'Holanda fins a Ucraïna, de la costa bàltica fins la península itàlica i fins i tot els que vivien als Balcans o emigraren a Israel (molt després de la destrucció i colonització de l'Israel bíblic i molt abans que aquesta terra fos el modern estat actual), els que s'expressaren en jiddisch conservarien per a la història la denominació grupal d'*asquenasites*, paraula l'origen de la qual és *Ashkenaz*, el nom bíblic d'Alemanya.

¹ Traducció del castellà de Lorena Villar Herrero (Universitat Jaume I), dins del Pla estratègic 2006 del Departament de Traducció i Comunicació. Revisió de Joan Verdegall (UJI).

² L'ortografia més adient seria *ídix*, en lloc del manlleu *jiddisch*.

La base principal d'aquest idioma fou la combinació del dialecte anomenat Hochdeutsch i altres formes dialectals germàniques que es parlaven a la zona i l'època de referència, encara que els jueus incorporaren des de l'inici al llenguatge autòcton combinacions i variants lingüístiques singulars, entre elles vocabulari procedent de l'arcaic francès o de l'italià (així mateix antic), que eren les llengües dels seus països de procedència, com també afegiren gran quantitat de paraules de l'hebreu i l'arameu, sempre present en el seu patrimoni cultural i religiós, però modificant la fonètica original.

L'alemany medieval i el jiddisch emprengueren distintes direccions ràpidament, sobretot perquè les migracions jueves des d'Alemanya cap als països eslaus eren constants. Així que paraules procedents del rus, polonès o txec, també enriquiren el vocabulari de la jove llengua.

Els lingüistes que s'han ocupat de la història del jiddisch divideixen la seua evolució en quatre períodes:

- 1) Primigeni: des de l'incipient començament que, com s'ha esmentat, se situa al voltant de l'any 1000 fins el 1250.
- 2) Antic: 1250-1500.
- 3) Intermedi: 1500-1700.
- 4) Modern: 1700 fins a l'actualitat.

Explicar minuciosament les característiques i transformacions experimentades per la llengua jiddisch en cadascun d'aquests períodes excediria l'espai raonable per a aquest treball, però interessa destacar els trets més importants de cadascun d'ells, encara que siga de manera molt succinta.

a) Al període primigeni s'adoptà l'abecedari hebreu per a l'escriptura del jiddisch.

b) El següent (antic) es caracteritzà pel vigorós intercanvi amb llengües eslaves, cosa que, a més d'enriquir el seu vocabulari, seria decisiu per a la morfologia, sintaxi, etc., que més tard quedaria fixada en una completa estructura gramatical. En aquest període comença a haver-hi una incipient producció literària.

c) D'aquest cal consignar el desplaçament que es va produir cap a «Ashkenaz dos», com es coneixia el territori de parla jiddisch oriental, que va prendre protagonisme i començà a expandir-se, mentre al territori de naixement o «Ashkenaz u» minvaven els parlants. Un altre tret important del mateix és el creixement de la producció literària, que pot dividir-se en tres tipus: traduccions al jiddisch de la Bíblia hebrea i altres textos religiosos; literatura d'índole moralitzadora, viatges, memòries i obres de narrativa (fundamentalment novel·les de cavalleria), igual que les creades en altres llengües durant l'edat mitjana.

d) Naixement de la premsa en jiddisch; el diari més antic fou el *Kurantén* (Correu), aparegut a Amsterdam en 1686. En quant a la riquíssima producció literària i de la premsa als segles posteriors fins a l'actualitat s'explicarà d'una forma més particularitzada als apartats corresponents.

2. El llarg viatge

Com a producte de la seua mobilitat a Europa i la influència dels diversos països i regions on habitaren els jueus, el jiddisch fou adquirint fins i tot formes dialectals que, en ocasions, no suposen més que variacions de pronunciació, encara que en altres són

incorporacions de major calat. No obstant, superant aquestes diferències, com a conjunt lingüístic, va abastar el seu ple apogeu i la seua màxima difusió parlada i escrita (amb centres d'ensenyament, obra literària i científica, premsa, ràdio, narrativa, teatre, etc.) al segle que va precedir a la Segona Guerra Mundial.

L'idioma que, a falta d'una pàtria física, fou pàtria comuna de jueus oriünds de diverses nacions europees, continuà creixent amb vocables d'origen grec o llatí, i fins i tot, quan als segles XIX i XX, molts d'ells emigraren des de l'Europa Central i Oriental a Amèrica, viatjà amb ells el jiddisch, que sumà aleshores, adaptant les seues terminacions i formes de conjugació verbal, noves paraules, en aquest cas procedents de l'anglès americà o de l'espanyol que es parla a Sudamèrica.

Així que aquesta llengua arribà a parlar-se pràcticament al món sencer, ja que es va traslladar amb els seus parlants a Amèrica, Austràlia i Sud-àfrica, llocs on continuà la seua expansió; la producció escrita i la seua presència es va consolidar a través de mitjans de comunicació com ara la ràdio, la premsa i les revistes de diversa temàtica.

Al començament de la Segona Guerra Mundial (1939), el nombre de persones que es comunicaven en jiddisch s'estimava en uns onze milions, que minvaren sensiblement en la segona meitat del segle passat. Allò es degué al genocidi nazi, així com a les limitacions que imposaren al seu ús a la Unió Soviètica i països de l'entorn, entre elles les persecucions o l'extermini físic d'intel·lectuals jueus que va portar a terme de manera sistemàtica Stalin; a aquestes circumstàncies s'ha de sumar la tendència creixent a la utilització d'altres llengües (les pròpies dels països on vivien i viuen els jueus), incloent Israel, on l'idioma oficial unificador per als jueus procedents de totes parts fou i és l'hebreu, modernitzat a principis del segle XX per Eliézer Ben Yehuda.

Però és important subratllar que aquesta llengua no només recorregué la geografia mundial, sinó que també va realitzar un altre tipus de viatge, en aquest cas d'índole metafòrica.

És el que, prenent com a punt de partida l'interior profund i entranyable del *shtétl* (aldea en jiddisch) de l'Europa Oriental o els nombrosos guetos on va fer la seua història, va abastar la més alta cota que puga imaginar-se en una llengua minoritària: arribar fins el palau suec on l'escriptor en llengua jiddisch Isaac Bashevis Singer³ va obtenir el Premi Nobel el 1978.

3. Trets lingüístics

El procés de consolidació del jiddisch com a llengua parlada i escrita no fou senzill ni curt, sinó altament complex i creatiu, a més de prolongat en el temps, com s'ha vist. Però la síntesi resultant de tots els elements de diversos orígens lingüístics que en ell es fusionaren i la generació d'importants transformacions fonètiques, morfològiques, gramaticals i semàntiques, va tenir com a resultat un producte original. Aquesta llengua, expressament creada per a la comunicació entre persones d'un mateix origen ètnic i religiós però habitants de diverses geografies, va resultar dúctil, productiva, sense complexitats ni excessos.

³ Leoncin (Polònia), 1904 - Nova York, 1991.

Per a la seua escriptura s'utilitza l'abecedari hebreu i es llegeix, com les llengües semítiques, d'esquerra a dreta. L'alfabet hebreu o «alefat» és un conjunt de 22 lletres que, en llengua original, es denomina *alef-beth*, pel nom de les dues primeres.

A continuació se'n pot veure una mostra. En cada divisió apareix el traç en lletres de motle (existeixen diversos models de tipografies, encara que al quadre només es veja un d'ells: el més corrent).

En els casos en què apareix una figura diferent al quadre que hi ha baix del primer és perquè la lletra adopta un traç diferent quan s'escriu al final de paraula. En aquest cas es denomina *sofit*, que significa final en hebreu.

En jiddisch no hi ha majúscules.

Alef	Beys/Veys	Giml	Daled	Hey	Vov	Zayen	Hes	Tes	Yud	Jof
א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	כ
										ך
Lamed	Mem	Nun	Samej	Ayen	Pey/Fey	Tsadek	Quf	Reysh	Shin/Sin	Tov
ל	מ	נ	ס	ע	פ	צ	ק	ר	ש	ת
	ם	ן			ף	ץ				

Algunes singularitats:

La primera lletra de l'alefat és l'*alef*, que té en jiddisch tres formes distintes d'ús i so. La primera es denomina *shtumer alef* o muda i s'utilitza per a precedir a les vocals I, O, U (les dues últimes es representen amb la lletra *vov*) i també davant dels diftongs EI, AI, formats per dues *yud* adjacents; en el segon cas subratllades pel signe *pasej* a la part inferior.

La segona forma és *Pasej alef א*, que sona com A; la línia de subratllat és l'esmentat *pasej*. I la tercera és *Komets alef*, subratllada pel signe amb el que apareix a continuació la lletra א i que sona com O.

La ב, segona lletra de l'alefat o *beys*, es pronuncia com la B i també com V, però en aquest últim cas només quan es tracta de paraules d'origen hebreu; és aleshores quan se l'anomena *veys* i s'incorpora a la grafia una línia horitzontal a la part superior: ב.

Tres sons té en jiddisch la lletra ו o *vov*. En primer lloc com O; si porta un punt a la part central de la figura ו, sona com U i, en aquest cas se l'anomena *melupm vov*, utilitzant-se únicament quan està junt a ו normal, o abans de ו *yud*. La *vov* també es duplica en alguns casos i sona igualment com V.

La lletra ז, *zayen*, es pronuncia com la Z en dodze.

La ח *jes* és un dels dos sons jiddisch de la J llatina que únicament s'utilitza en paraules d'origen semític.

La יוד י és igualment Y grega o I llatina; en el primer cas quan està adjacent a vocals; en quant al segon so ha de pronunciar-se quan està junt a vocals i s'escriu י (amb un punt per baix); en aquest cas se l'anomena *jirik yud*. El diftong EI es forma amb dues *yud* adjacents: יי i el mateix ocorre amb el diftong AI, però en aquest cas se subratllen ambdues *yud* amb una línia horitzontal o *pasej*: יי.

La יוף כ sona com la J castellana, i si se li col·loca un punt al centre del cos de la lletra: כ sona com K, passant a anomenar-se *kof* i s'usa només en paraules d'origen semític.

L'anomenada *lange jof* (com s'aprecia al quadre anterior) s'usa al final de la paraula amb el traç ם, com queda reflectit al mateix quadre.

Açò últim també ocorre amb *mem* i *nun*, respectivament: ם ן que sona com M, ן ן ן que es pronuncia N.

La lletra *pey* ם es pronuncia P si té el punt central en el seu traç, o F si s'escriu com segueix: ם. La seua forma al final de paraula (*sofit*) pot veure's al quadre.

El so de la ן tsadek, el traç de la qual en final de paraula és ן, s'anomena en aquest cas *langue tsadek* i és l'equivalent al so TS.

La lletra ן *shin*, que sona SH (com Xavier o xarxa), es pronuncia com una S líquida si s'escriu amb un punt damunt a l'esquerra: ן; en aquest segon cas només s'utilitza en vocables d'origen semític.

La *tof* ן es pronuncia T si té un punt al centre i, en canvi, sona com S líquida quan no el té: ן; ambdues sempre apareixen en paraules d'origen semític.

En jiddisch també hi ha certes combinacions de lletres i formes diacrítics, per a aconseguir una major precisió de so. A continuació s'ofereixen alguns exemples:

דז *Daled Zayen* : DZ (com en dodze).
 זש *Zayen Shin*: ZH (com en Zhivago).
 שׂו *Tes Shin* TSH (com CH).

L'estructura gramatical i sintàctica del jiddisch té formes i lleis pròpies en les que han influït sobretot elements lingüístics i construccions procedents de l'hebreu i de diverses llengües eslaves; al contrari del que habitualment es creu, la seua gramàtica és molt distinta de l'alemanya: és més senzilla i fluida, ha estat fixada fa pràcticament dos segles, i està recollida en textos d'ensenyança elemental i superior, encara que desgraciadament no existeixen versions publicades en castellà o català, a diferència del que succeeix en altres llengües modernes com anglès o francès.

4. La fecunda producció literària en jiddisch

El ja citat factor de la peculiar història transhumant, generalment obligada, dels jueus asquenases que parlaren jiddisch determinà que la seua literatura tampoc es limitara a una nació o a una geografia particular.

Els primitius escrits en aquesta llengua que es coneixen són aquells que serviren per a traduir, transmetre i ensenyar els textos religiosos en hebreu, ja que aquest últim quedà reservat per a la religió i el culte per la seua condició sagrada, igual que va ocórrer en la cristiandat amb el llatí, mentre que el jiddisch s'entronitzà a l'àmbit domèstic, fou l'idioma «d'anar per casa», del comerç i els oficis però també va abastar altes cotes com a vehicle per a la creació literària.

El primer succint text en jiddisch data del 1382 i és una única frase que apareix en un llibre de pregàries hebrees la primera versió del qual havia aparegut el 1272.

Altres escrits antics en aquest idioma dels que es tenen notícia són, per una part, els que s'utilitzaren com ajuda didàctica per a l'ensenyança de textos hebreus religiosos i, per altra, poemes, llegendes i cançons de gesta que, a més de llegits, eren recitats o interpretats per joglars jueus, als segles XIV i XV. La temàtica d'aquests últims és la mateixa que la d'altres obres del gènere en diverses llengües europees: mítiques proeses els protagonistes de les

quals són princeses, cavallers i reis, amb l'única diferència que també inclouen episodis i herois bíblics.

D'aquest període pràcticament no es coneixen noms d'autors, encara que han perviscut uns pocs entre els quals es destaca el d'un reputat escriptor: Elyohu Bojer,⁴ més conegut pel seu nom no hebreu, Elia Levita. Va escriure el *Bovo Buj* (1540) i traduí al jiddisch els Salmes (1545) i el Missal (1562).

Encara que és possible que alguns s'hagen perdut, han sobreviscut textos de començament del segle XVI, entre els que pot citar-se com a curiositat un llibre en llatí (1514), que conté algunes paraules en jiddisch escrites en lletres hebrees; un poema contingut en una *Hagadáh* (llibre que s'utilitza per al servici de la Pasqua jueva i que narra la gesta de l'èxode israelita de l'antic Egipte), publicada a Praga el 1526.

De la mateixa època aproximadament és el *Séfer Rabí Anshel* ("Llibre de Rabí Anshel", Cracòvia, 1534), que inclou un índex i un diccionari hebreu-jiddisch de tota la Bíblia. Una dècada més tard, aquesta es va traduir enterament al jiddisch i es va publicar primer a Constança i Augsburg el 1544, i després a Cremona el 1560.

A finals del segle XVI aparegué el llibre anomenat *Tse'ena U- re'ena*, frase del *Càntic dels càntics* que significa «Isquen i Vegem», firmat per Rabí Yacov ben Itsjak Ashkenazí que era oriünd de Yanov. Es tracta d'una col·lecció de relats, homilies, llegendes, passatges exegetics, etc., que segueix publicant-se fins i tot avui, de manera que ha tingut centenars d'edicions. Molt freqüent era també aleshores l'edició de tractats sobre moral i bons costums, alguns destinats especialment a les dones, així com de pregàries traduïdes al jiddisch per millor comprensió del públic femení que no sempre tenia estudis d'hebreu.

En les últimes dècades de la següent centúria aparegué una obra de singular interès per la seua temàtica i la seua autoria. Es tracta de *Zijroynes*⁵ ("Records"); un conjunt de set xicotets llibres de memòries escrits per Glikl Hamil, una dona jueva alemanya d'Altona, Hamburg, que va prendre el cognom de la ciutat d'origen del seu espòs: Hameln, en català Hamelin. Es d'un valor inestimable, ja que relata els usos i costums que tenien les comunitats jueves d'aleshores en un vast territori que inclou zones d'Alemanya, Holanda, França, Polònia, els Països Bàltics i Escandinàvia.

Part de la literatura jueva antiga en diversos idiomes és la que fou creada a les sinagogues i les acadèmies rabíniques, consistent en les explicacions dels capítols bíblics de lectura setmanal i que es difonia entre els fidels verbalment. Més tard, aquests discursos o sermons foren recollits per escrit i donaren origen a allò que es coneix com *Midrash*, paraula derivada de *drashá*, sermó en hebreu. El seu caràcter és edificant a més d'explicatiu i constitueix, en suma, un conjunt de paràboles, textos metafòrics i exegesis, d'enorme profunditat i insòlita bellesa d'estil. Per ambdues raons segueixen editant-se i transmetent-se fins el present.

Hereus directes del *Midrash*, que a efectes dels estudis acadèmics s'inscriu entre els segles I i XV de l'era comuna, són els relats hassídics.

El hassidisme va nàixer de la mà de Rabí Israel Ben Eliézer o *Baal Shem Tov*, literalment el Rabí «de la bona fama», també conegut per les sigles del seu nom, *Besht*, nascut el 1700

⁴ Neustadt, 1469 - Venècia, 1549.

⁵ L'autora d'aquest article acaba de realitzar la traducció del mateix al castellà per encàrrec d'una editorial argentina; està en premsa i tindrà pròxima distribució a Espanya.

i mort el 1760 a un poblet situat a la zona dels Carpats; i el moviment de caràcter místic del que fou fundador va sorgir al voltant de la meitat d'aqueix mateix segle.

Els mestres del corrent o *tsadikim* predicaven per al poble pla, habitualment il·lustrat, coneixedor de la llengua hebrea únicament per a recitar la plegaria i llegir altres textos religiosos i de culte. I donat que per a la seua comunicació quotidiana aleshores a quasi tota Europa els jueus ja utilitzaven el jiddisch, la prèdica hassídica s'expressava en aqueixa llengua en forma de relats i paràboles orals que els deixebles després transcrivien.

El conjunt de la literatura hassídica (recopilada en èpoques més recents per prestigiosos investigadors com ara Martín Buber o Elie Wiesel) fou traduïda pràcticament a totes les llengües modernes. Els relats són d'un enorme valor espiritual i profunditat filosòfica, i en molts d'ells s'aprecia una sorprenent brillantor estilística i creativa.

El màxim exponent d'aquesta literatura fou Rabí Najman de Bratslav, besnét del fundador del moviment. Diversos crítics i estudiosos consideren que la seua obra ha influït en molts dels escriptors de la moderna literatura jiddisch, així com en la labor d'escriptors jueus en altres llengües. D'entre ells i les seues obres és precís esmentar (encara que és només un cas, si bé enormement rellevant) la narrativa fantàstica de Franz Kafka, que es confessava admirador dels relats hassídics en general i de Rabí Najman en particular.

Entorn de la segona meitat del segle XIX, va nàixer al si de la judeïtat europea la *Haskaláh*, paraula hebrea que en jiddisch es pronuncia de manera lleugerament distinta: *Haskole*, que significa il·lustració o il·luminisme. Aquest fou un moviment cultural i filosòfic creat i integrat per intel·lectuals jueus la formació dels quals no es limitava únicament a les ensenyances tradicionals: eren versats en diverses matèries, parlaven diverses llengües, etc., i advocaven per l'obertura de les comunitats jueves i la inserció activa dels seus membres en tots els àmbits dels països en els que vivien. Per aquesta raó les seues idees eren antagòniques de les que predicaven els mestres hassídics, de la mateixa manera que eren crítics amb els rabins ortodoxos. Al caliu d'aquestes concepcions va nàixer una literatura singular en llengua jiddisch, en principi destinada a transmetre les idees polítiques i socials que aleshores imperaven als països europeus, així com les obres dels distints corrents literaris moderns, però traslladades als ambients propis de la vida tradicional dels jueus asquenasites.

Els seus destinataris foren molts milions de jueus, la cultura i *modus vivendi* dels quals pràcticament va desaparèixer amb la Segona Guerra Mundial. El 90% d'aqueixa població va viure durant uns quants segles en condicions miserables, en el territori designat com la «zona», una vasta àrea de confinament (producte de la política tsarista en relació amb aquesta minoria) que incloïa regions de Lituània, Rússia, Polònia, Txecoslovàquia, Hongria y Romania.

Així que aquesta literatura fou una vertadera bufada d'aire nou per als que vivien presos als límits dels seus guetos i, a la vegada, tancats al gran gueto de la «zona» citada. Pocs eren els que obtenien permís per a residir en grans capitals, com també era molt baix el nombre de jueus que accedien a les universitats o altres centres d'estudi degut al rígid *numerus clausus*. La majoria habitava en miserables condicions i en reduïdes aldees: en el vilatge abans esmentat anomenat en jiddisch *shtetl*.

En aquell temps, l'única biblioteca, la font literària o de coneixement, tenia la seua a l'estreta sinagoga de cada *shtetl*, les existències de la qual es limitaven a la Bíblia hebrea,

el Talmud i les col·leccions de paràboles i relats exegètics dels rabins recollits en el *Midrash*.

La *Haskaláh* va obrir un període conegut com «de recuperació o despertar de la identitat nacional» i va significar el renaixement de les lletres jueves, els autors de les quals escriviren indistintament en un hebreu modernitzat i adaptat, des d'allò que fóra llengua bíblica a les necessitats d'aquells temps, o en jiddisch.

Els primers escriptors del corrent foren el novel·lista A. Mapu (1807-1867), el poeta J. L. Gordon (1829-1892) i el filòsof N. Krochman (1785-1840). Avui les seues obres pràcticament manquen d'interès per estar la seua temàtica associada a una realitat històrica i circumstància social esgotades en l'actualitat.

Però a aquesta li seguiria una època de rellevància i brillantor literària iniciada pel fundador de la moderna literatura jiddisch: l'escriptor Shólem-Yankev Abramovich,⁶ més conegut pel seu pseudònim *Méndelev Mójjer Sfoyrim* (Méndelev el venedor de llibres), el que va ocórrer a Rússia, a mitjan segle XIX. Se'l designa com «l'avi» de la literatura clàssica moderna en jiddisch, ja que fou el primer en elevar-la a una categoria literària, a la vegada que traçà en la seua obra els camins que seguirien després les dues figures més importants d'aquesta narrativa: Sholem Aléyjem⁷ i Itsjok Léybush Perets.⁸

Continuadors d'aquests primers «pares» foren una multitud de poetes, novel·listes, dramaturgs i assagistes en jiddisch d'Europa i Amèrica. Enumerar-los a tots seria impossible en aquest espai (són diverses les obres enciclopèdiques que tracten la història de les lletres en jiddisch, consignant autors, títols, corrents, estils, etc., i ocupen milers de pàgines).

Perquè es tinga una mínima idea del desenvolupament assolit per aquesta literatura, s'ofereixen unes poques dades a continuació.

Un dels més importants, coneguts i traduïts, encara que no l'únic dels grans exponents d'aquesta literatura entre els escriptors contemporanis en jiddisch, fou Isaac Bashevis Singer, a qui ja s'ha esmentat.

Molts dels autors en aquesta llengua feren incursions en diversos gèneres a la vegada. Valga l'exemple de Sholem Aléyjem, que a més de ser narrador es va dedicar al periodisme i al gènere teatral. La seua obra fou profusament traduïda, i les peces dramàtiques de la seua autoria representades en diverses llengües i en diversos països, incloent versions cinematogràfiques com la molt coneguda *El violinista a la teulada*, basada en el seu títol original *Tevie del míljiker* ("Tevie, el lleter").

Només en la passada centúria poden consignar-se un centenar de poetes de primer nivell en llengua jiddisch oritunds d'Europa, on produïren la seua obra, i molts dels quals, els que sobrevisqueren a l'extermini, continuaren fent-ho als països als que després emigraren, tant de la pròpia Europa com d'Amèrica, a més d'Israel.

El mateix pot dir-se d'un parell de centenars de narradors, dramaturgs i assagistes.

Durant la negra nit del nazisme continuà havent profusa creació literària en jiddisch als guetos, als camps de concentració, de treball i fins als d'extermini, al temps que

⁶ Minsk (Bielorrússia), 1834 - Odessa 1917. El pseudònim és un homenatge al venedor itinerant de llibres jueus religiosos o seculars que fou un autèntic «missatger cultural» en aquells vilatges.

⁷ Poltava (Rússia), 1859 - Nova York, 1916.

⁸ Zamosc (Polònia), 1851 - Varsòvia, 1915.

s'escriviren i representaren peces de teatre, la temàtica essencial de les quals, òbviamment, està associada a la realitat que vivien aleshores els jueus.

La moderna literatura jiddisch va mantenir amb les d'altres llengües una estreta relació de doble sentit des del seu inici. Per una part, els seus escriptors foren i segueixen sent traduïts a molts idiomes i, per altra, ells s'ocuparen de portar fins el públic que es comunicava en aquesta llengua les grans obres de la literatura universal, des d'*El Quixot* de Cervantes, entre altres molts títols d'autors en castellà, fins les firmades pels més importants autors clàssics russos, francesos, alemanys o de llengua anglesa.

5. Mitjans de comunicació

Ja al segle XVII, els historiadors especialitzats consignen no menys d'una desena de diaris en llengua jiddisch apareguts a diversos països europeus (en un apartat anterior s'ha indicat el nom del primer d'ells). Des d'aleshores fins la primera meitat del passat segle es contenen per centenars, i pràcticament a tot el món, els diaris i revistes en jiddisch. A més de la seua funció informativa, alguns en tingueren altres especialitzades, tal com ocorregué amb diaris en altres llengües: publicació de novel·les per remeses, obra poètica i, fins i tot, compliren el paper d'òrgans de difusió ideològica. Així, des de finals del segle XIX trobem publicacions de diversos partits, moviments o agrupacions socioculturals a les que pertanyeren els jueus europeus i americans: uns difonien l'ideari socialista, altres es constituïren en la veu de les branques jueves de partits polítics europeus de variada ideologia i altres eren òrgans sionistes.

Així mateix, els poetes i narradors jiddisch agrupats en corrents estilístics propis de la seua època, contaven generalment amb les seues pròpies revistes, en les que donaven a conèixer les seues reflexions i assajos en matèria literària i en les que també publicaven les seues creacions.

Una vegada més, la brevetat de l'espai conspira a l'hora d'oferir informació més detallada, però és interessant consignar una dada propera i singular, a més de reveladora del desenvolupament assolit per la premsa jiddisch: durant la guerra civil espanyola s'edità a Madrid un diari en aquesta llengua destinat als combatents jueus de la Brigada Internacional que acudiren des de totes parts per a defensar l'amenaçada república i que s'anomenà *Der Fraihait Kemfer* ("El combatent per la llibertat").

Els programes de ràdio en jiddisch nasqueren pràcticament al mateix temps que aquest mitjà de difusió i, a més de notícies, foren (i encara existeixen a alguns països) populars difusors de cultura i entreteniment amb programació musical, entrevistes, etc., prenent com a model l'estructura comuna de programació radial.

6. El jiddisch a l'Europa d'avui

Actualment el jiddisch, el patrimoni cultural i sociològic que li donà origen i en el que es va desenvolupar al llarg de tantes centúries, així com la seua producció escrita en diversos àmbits del coneixement, són matèria d'interès i estudi en moltes universitats d'Israel, Amèrica del Nord i alguns països d'Europa Occidental i Oriental.

França és el que, en el present, registra la major població jueva d'origen asquenasa del continent, amb aproximadament sis-cents mil persones; té unes quantes biblioteques jiddisch importants on s'imparteixen cursos de nivell elemental i mitjà i fins i tot hi ha càtedres i doctorats universitaris sobre llengua i literatura en aquest idioma, així com de traducció. Així mateix, existeixen dues publicacions periòdiques i hi ha un sostingut interès per la traducció d'obres d'assaig i narrativa d'anterior o actual producció. Valga com a botó de mostra un diccionari jiddisch-francès actualitzat publicat l'any 2002.⁹ També hi ha diaris i revistes, generalment bilingües, a alguns països de l'Europa de l'Est, com Polònia, per exemple.

A Espanya, des de fa relativament poc temps, ha començat a aparèixer un tímid interès per la traducció al castellà d'obres d'assaig, en la seua majoria testimonis o anàlisis sobre l'extermini, encara que també per algunes de gènere literari d'autors clàssics, poetes, dramaturgs i narradors.

D'això dona compte en principi un *Diccionario de Literatura Universal*¹⁰ publicat l'any 2002 per una editorial catalana que inclou, encara que breument, entrades sobre literatura jueva en general i, inscrita en la mateixa, la produïda en llengua jiddisch, així com algunes altres sobre un grapat dels seus escriptors més rellevants.

A diferència del que ocorria i ocorre a països de Sudamèrica amb gran quantitat de població asquenasa que coneix el jiddisch, les poques traduccions que d'aquesta literatura solien fer-se a Espanya fins fa poc temps es prenen de versions prèviament bolcades a l'anglès o al francès. No obstant, els últims anys es traduïren directament del jiddisch algunes de les obres d'Isaac Bashevis Singer. El 2005 aparegué editada per una editorial madrilenya, també traduïda de l'original, la novel·la emblemàtica de Méndele Moyjer Sfoyrim, *Fishke el cojo*, fins aleshores inèdita en aquesta llengua, i pròximament apareixeran *El corazón del infierno*, un manuscrit trobat entre les ruïnes del camp d'extermini d'Auschwitz-Birkenau, testimoni excepcional del que allí ocorria i ocultat pel seu autor, Zalmen Gradowski, jueu polonès afusellat el 1944 durant una rebel·lió de *sonder comandos*, grup de tasques al qual pertanyia ell mateix.

En breu estarà editat el conte més cèlebre del ja esmentat mestre hassídic Rabí Najman de Bratslav, *Los siete mendigos*, i, per últim, mereix esmentar-se pel seu especial interès una obra singular que ha vist la llum aquesta tardor, editada per una editorial radicada a Catalunya. Es tracta d'un vertader pont entre les llengües de les dues comunitats jueves europees, la sefardita i l'asquenasa. És com l'anterior una obra testimonial sobre el genocidi nazi escrita per l'insigne poeta jiddisch Itsjok Katsenelson, també assassinat el 1944, titulada *Dos lid funem oisguehargetun ídishn Folk* ("El cant del poble jueu assassinat"), obra en quinze cants de quinze estrofes cadascun, bolcat de l'original jiddisch al judeoespanyol.¹¹

⁹ Verterbuj; compiladors Berl Vaisberg i Itsjok Niborski amb el concurs d'un catedràtic de la Universitat de Trèves (Bibliothèque Medem, París, 2002).

¹⁰ Les entrades d'aquest diccionari així com les traduccions del jiddisch que es consignen a continuació (amb excepció de les obres de Bashevis Singer) foren fetes per l'autora d'aquest article.

¹¹ En el cas del poema de Katsenelson, una vegada traduït al castellà, traslladà el text al judeoespanyol el poeta i traductor català Arnau Pons.

7. A mode d'esperançada conclusió

En la cerimònia de lliurament del Premi Nobel, Singer posà una nota d'humor en el seu discurs d'acceptació quan digué que pensava que, en arribar el dia del Judici Final, milions de jueus despertarien a la vida demanant un diari jiddisch per posar-se al dia amb les notícies ocorregudes mentre jeien a les seues tombes. A continuació afegí que, per aqueixa raó, encara que en alguns moments tenia dubtes sobre si seguir escrivint en aqueixa llengua, seguia fent-ho.

Veus més anònimes han dit del jiddisch, entre altres moltes caracteritzacions elogioses, que no és un idioma sinó un fil invisible i colorit que mantingué i manté units els seus parlants; que és el comodí universal del llenguatge, ja que en qualsevol part del món hi haurà sempre qui el parle; que està perfumat d'història, lluita i tradició i que, per la seua senzillesa i accessibilitat, és una llengua que «parla per sí mateixa»: el que en jiddisch transliterat s'expressa amb la següent frase: «*Ídish redt zij aleyn*».

Potser per això i per molts altres factors, el jiddisch es resisteix a desaparèixer i, de tant en tant, viu períodes feliços de renaixement en què torna a despertar l'interès de jueus i no jueus que insisteixen en estudiar-lo com a llengua, història i producció literària, mantenint-lo viu, malgrat l'enorme distància que hi ha entre el panorama actual i la seua història de deu segles com a llengua de comunicació de milions d'uropeus i, sobretot, comparant-lo amb el seu moment de màxim apogeu: entre 1850 i 1950.

Encara així, el seu tendre so pot seguir escoltant-se durant una xerrada banal, una acalorada discussió o en una dolça cançó de bressol cantada per una mare al seu fill als carrers de Brooklin, on és parlat per centenars de milers de jueus, així com també s'escolta a diversos punts de la geografia israeliana, francesa o argentina.

En quant a Espanya, el creixent fenomen immigratori dels últims temps, procés que sempre és sociològicament i lingüísticament enriquidor, també està sent positiu en relació a aquesta llengua, ja que, de tant en tant, tot i que encara tímidament, hi ha els qui s'atreveixen a intercalar alguna que altra frase en jiddisch en alguna xerrada que discorre en castellà, català o gallec.

BIBLIOGRAFIA

- BUBER, M. (1980): *Cuentos Jasídicos. Los primeros maestros I y II*, Buenos Aires, Paidós.
 —(1983): *Cuentos Jasídicos. Los maestros continuadores I y II*, Buenos Aires, Paidós.
 BUBER, M. i M.J. JAFFE (1988): *Hasidism and Modern Man*, Nova York, Schocken Books.
 DICCIONARIO DE LITERATURA UNIVERSAL (2002): Barcelona, Océano Grupo Editorial.
 DICTIONNAIRE YIDDISH-FRANÇAIS (2002): París, Medem Bibliothèque.
 ENCYCLOPEDIA JUDAICA. Volum XVI (1971): Jerusalem, Achiasaf.
 LIPTZIN, S. (1972): *A history of Yiddish Literatur*, Nova York, Yivo Institute for Jewish Research.
 MIRON, D. (1996): *A traveler disguised. The rise of Modern Yiddish Fiction in Nine teenth Century*, Nova York, Syracuse University Press.
 ROLLANSKY, S. (1967): «Edición, introducción y redacción en ídish», dins BRATSLER R.N.: *Sipurei-Maises*, Buenos Aires, Ateneo Literario en el IWO.

SNEH, S. (1976): *Breve historia del ídish*, Buenos Aires, Biblioteca Popular Judía.

TOKER, E. (1996): *El resplandor de la palabra judía*, Buenos Aires, Ediciones Arte y Papel.

WEINREICH, U. (1984): *College Yiddish. An introduction to the yiddish language and to the jewish life and culture*, Nova York, Yivo Institute for Jewish Research.

WIESEL, E. (1972): *Célébration Hassidique*, París, Editions du Seuil.

WIKIPEDIA. Category: Yiddish. [<http://es.wikipedia.org/>].

WURMBRANDT, M. i C. ROTH (1987): *El pueblo judío, cuatro mil años de historia*, Tel Aviv, Aurora.